

Vodilni mesti Zapadnega Pomoravja sta Kruševac in Čačak. Največji kraj Starega Vlaha je Sjenica, Raške pa Novi Pazar. Prokuplje je glavni kraj Toplice, Vlasotince Vlasine in Crne Trave, Bosiljgrad Krajšča, Lebane pa Pustoreškega, Jablaniškega in Veteriškega predela.

Darko Radinja

Načrti o zaščiti kraške pokrajine na Tržaškem

Povojna državna razmejitev je neposredno gravitacijsko področje Trsta skrčila na malo obsežno okolico. Zato pa so se posegi tržaškega mesta na to področje toliko bolj okrepili. Tržaška okolica v tem času močno pridobiva na pomenu v številnih pogledih, zlasti v populacijsko-naselbinskem, prometnem, agrarnem in gospodarskem sploh, rekreacijskem in drugih, ne nazadnje tudi v vojaškem oziroma strateškem. Povsem razumljivo je, da se pri različnih posegih posamezni interesi ne skladajo in da so med njimi marsikateri navzkrižja. To so pojavi in problemi, ki jih prinašajo sodobni procesi deagrarizacije in urbanizacije podeželja tudi drugod po svetu. Toda pri Trstu in njegovi okolici se ti problemi še stopnjujejo zaradi utesnjenega gravitacijskega prostora in njene dvojne narodnostne sestave.

V povojnem razdobju, zlasti v zadnjih petnajstih letih, je prišlo v tržaški pokrajini do večjih družbeno geografskih oziroma fiziognomičnih sprememb kot pa v prejšnjih mnogo daljših obdobjih. Dinamika in mnogovrstnost sprememb, ki sta pogojeni s celim spletom najrazličnejših vzgibov, sta nedvomno osnovni značilnosti povojnega razvoja. Številne poteze tega razvoja pa močno posegajo tudi v samo strukturo in fiziognomijo slovenskega tržaškega podeželja.

Pri Trstu zaradi bližine meje ne moremo govoriti o zaledju v pravem pomenu besede, temveč le o mestni okolici, čeprav segajo njegovi vplivi tudi prek meje. Razen skromnega obsega in slovenskega značaja ima ta okolica še to posebnost, da je razvlečena v obliki ozke proge, nekakšnega mostišča, ki povezuje Trst z drugim italijanskim ozemljem. To ozemlje ima seveda zelo važno prometno funkcijo. Zato je na Tržaškem prišlo v povojnem času do gradnje dodatnih prometnih linij v sicer že dotlej prometno dobro opremljeni pokrajini. Tako se je obalni avtomobilski cesti in železnici pridružila še nova daljnovidna avtomobilska cesta od Trsta oziroma Opčin do roba Goriške pokrajine pri Štivanu. Razen tega so modernizirali na Tržaškem tudi dotedanje cestno omrežje. Pred dvema letoma pa so to prometno razvejanost še dopolnili s sodobno avtomobilsko cesto, ki teče od Štivanja in po Selškem dolu ter ob vznožju Doberdobskega Krasa do Redipulje na Vilese, kjer se priključuje na osnovno italijansko cestno omrežje.

Priština je glavno mesto AP Kosova in Metohije. To je največje naselje Velikega Kosova, Podujeno pa Malega Kosova. Gnjilane je glavni kraj kosovskega Pomoravja. Peć je glavno mesto Metohije, Prizren pa Prizrenske kotline s sosednjimi kraji Sredskim, Gorim in Opoljem.

Prometno tako močno prepleteno slovensko tržaško podeželje se je s tem navzven še bolj na široko odprlo, kar se kaže v obsežni transformaciji celotne pokrajine in življenja v njej. Med drugim se kažejo učinki tudi v izdatnem vsakodnevnem dotoku delovne sile s kraških vasi v Trst in druge neagrarne centre. S tem v zvezi se je pospešila tudi intenzivna preobrazba v socialni strukturi slovenskih kraških vasi na Tržaškem, prišlo pa je tudi do preobrazbe v drugih smereh.

Med prvimi izdatnimi transformacijskimi posegi po drugi svetovni vojni je vsekakor naselitev italijanskih beguncev iz Istre, ko je bila ta priključena Jugoslaviji. Te so naseljevali bodisi v Trstu, zlasti v predmestjih, kjer so nastale ponekod nove stanovanjske kolonije ali mestne četrti, bodisi v okolici, ponajveč na Krasu, pa tudi ob morju, kjer so zrastle povsem nova naselja v dotlej docela slovenski sredini, kar je seveda močno spremenilo narodnostni sestav teh krajev.

Kolonizacija istrskih beguncev je šla v več smeri. Na eni strani v naseljevanje in krepitev tržaškega mestnega organizma, na drugi strani pa v naseljevanje planotastega obrobja, kar je ustvarilo okrog Trsta pravcati obroč, ki se je na široko zajedel v do tedaj narodnostno homogeno mestno okolico. Naseljevanje pa se je usmerilo tudi v utrjevanje mostišča, ki veže Trst z Italijo in slednjič se je kolonizacija usmerila v ustanavljanje ribiških naselij ter s tem k posrednemu odtrganju slovenskega življa od morja v notranjost.

Z omenjeno kolonizacijo je nastalo na Tržaškem več novih naselij. Tako so postavili begunsko ribiško naselje San Marco v Štivanu, novo ribiško naselje Borgo San Mauro v Sesljanu, begunsko naselje San Nazario na Proseku-Kontovelu, begunsko naselje pri Križu, naselje pri Proseku in begunska naselja v Barkovljah, na Probarmini in Čedadu.

Naslednji izrazitejši poseg v slovensko tržaško okolico je bila gradnja industrijske cone v Zavljah na vzhodni strani Trsta, ki je terjala obsežno razlastitev slovenske zemlje in odmik slovenskega življa od morja tudi v tem delu tržaške pokrajine, hkrati pa je ta gradnja terjala tudi določeno preobrazbo bližnjih slovenskih naselij.

Temu je sledila postavitve petrolejske luke v Zavljah in gradnja naftovoda prek Krasa. S tem

so prišle na vrsto nove razlastitve slovenske zemlje, tokrat tudi v notranjosti in sredi povsem agrarne okolice.

V pripravi so tudi načrti za zgraditev protosinhrotrona blizu Doberdoba, kjer naj bi nastalo obsežno raziskovalno središče, ki bi obsegalo okoli 20 km² kraškega sveta, kar je polovica (!) vsega Doberdobskega Krasa. Če upoštevamo, da bo s tem v zvezi nastalo naselje z več tisoč strokovnjaki, je na dlani, da bo vse to pomenilo ne le razlastitev Doberdobske planote temveč tudi bistvene spremembe v njeni etnični strukturi. To, kar ni bilo doseženo med obema vojnama, bo prinesla trda logika tega gospodarskega razvoja, ki se semkaj načrtno usmerja.

Vsi ti načrti niso le velikopotezni, očitni in pokrajinsko markantni, temveč so za razvoj slovenskega podeželja na Tržaškem tudi zelo pomembni. Toda preobrazba slovenskega podeželja gre tudi po drugih, na prvi pogled manj opaznih poteh, ki pa so zato toliko bolj stanovitne, mnogovrstne, vsestranske in tudi bolj pronicljive. To so pojavi, ki jih v agrarno pokrajino vnašajo procesi urbanizacije v najširšem pomenu besede. Na Tržaškem, kjer gre za izrazito nesorazmerje med obsežnim urbanim središčem na eni in po obsegu neznatno agrarno okolico na drugi strani, so ti pojavi še toliko izrazitejši. Na Tržaškem so zato v ospredju predvsem procesi urbanizacije, manj pa deagrarizacije. So pa tam še drugi problemi.

Na eni strani se zaradi oskrbe Trsta kaže nujna po intenzifikaciji agrarne pokrajine in njene proizvodnje, na drugi strani pa narašča potreba po širjenju urbanih instalacij in urbanih funkcij ter s tem v zvezi odvzemanje agrarnih zemljišč.

Poseganje na slovensko tržaško podeželje pa dobiva nedvomno svoj največji odsev v načrtih o tako imenovanih naravnih rezervatih. Pri tem pa ne gre za zaščito oziroma ohranitev kakega manjšega področja ali posameznih naravnih znamenitosti, temveč za načrte, ki bi proglasili za naravni park, če že ne večino pa vsaj zelo obsežne dele tržaške pokrajine. Gre tedaj za zelo obsežen načrt, ki pa njegovega učinka za sedaj ni niti mogoče v celoti predvideti.

Celotna pobuda se je začela pravzaprav zelo skromno, docela akademsko in brez posebnih pretenzij. Tržaška univ. profesorja botanika L. Poldini in R. Mezzena sta se namreč zavzela za to, da bi spričo florističnih in vegetacijskih posebnosti, ki so na Tržaškem, kazalo posamezna rastišča na določen način zavarovati. Svojo zamisel sta 1966. leta tudi objavila (1). Po njej bi v različnih delih tržaške pokrajine zaščitili sedem področij (prim. karto).

V vsakem od teh rezervatov gre za floristične in vegetacijske posebnosti, ki so v glavnem posledica prepletanja različnih predstavnikov mediteranskega in srednjeevropskega oziroma ilirskega rastišča, kar ustvarja iz tržaške pokrajine

vegetacijsko oziroma floristično razmeroma zelo pestro ozemlje.

Kasneje je ta pobuda dobila širšo vsebino. Naglašali so namreč, da na Tržaškem ne gre le za posebnosti v vegetacijskem in florističnem pogledu, temveč da imajo podobne znamenitosti tudi še drugi pojavi, geološki, geomorfološki, speleološki itd. Tako je prišlo do utemeljevanja rezervatov tudi s teh stališč.

V tej luči gre pravzaprav za pobude o kompleksni zaščiti tržaške okolice kot prirodne pokrajine, predvsem za zaščito te okolice kot krasa, ki je, kot vemo, zelo svojstven pokrajinski tip ne le v lokalnem ali regionalnem pogledu, temveč tudi v mnogo širšem. Da se na Tržaškem zavzemajo za te predloge, je nedvomno več razlogov. Omenimo naj samo dva. Na italijanski strani je po drugi svetovni vojni ostal le neznaten del kraškega sveta, pravzaprav samo vzorec, ki pa ima zato toliko večjo vrednost. Razen tega je ta vzorec del klasičnega Krasa, del matične kraške pokrajine, ki je po svetu znana tako v turističnem kot tudi znanstvenem pogledu. Drugi motiv pa je dejstvo, da je zaradi Trsta, velikega mestnega organizma, ravno ta del klasičnega Krasa hkrati tudi v procesu zelo dinamične transformacije, v prvi vrsti urbanizacije in s tem tudi temeljite preobrazbe kot prirodna pokrajina.

Razstava, ki je bila letošnjega septembra v Trstu pod naslovom Tržaški Kras, je pokazala, da so načrti glede urejanja kraške pokrajine postali še bolj celoviti in da ne gre več samo za ohranitev prirodnih posebnosti in znamenitosti kraške pokrajine, temveč da zaslužijo v njej enako pozornost tudi družbenogeografski elementi. Naglašajo se namreč, da Kras zasluži pozornost tudi kot kulturna pokrajina, kar velja zlasti za posebnosti kmečkega doma in kmečkih naselij sploh, pa tudi za druge žlahtne stvaritve, ki jih je človek na tej zemlji ustvaril.

Iz razstavnega gradiva, posebno iz razgrnjenega načrta (v merilu 1:10 000) ter iz tiskanega vodnika (3) po razstavi je razvidno, da celotni načrt močno naglašava vrednost Tržaškega Krasa kot prirodne in kulturne pokrajine že same po sebi, še bolj pa naglašava njegov pomen za tržaško mesto. Ti načrti vsebujejo pravzaprav tudi že pobude za urbanistično načrtovanje oziroma številne elemente regionalnega načrtovanja. Skratka, razen načrtov za zaščito sedanje pokrajine so žive tudi težnje za usmerjanje njenega bodočega razvoja.

Pri dosedanjih projektih so sodelovale različne tržaške institucije in ustanove, prav tako pa tudi strokovnjaki različnih strok, kar opravičuje mnenje, da gre za razmeroma široko usklajevanje pogledov z najrazličnejših področij. Da gre pri tem za več ko akademsko razpravo, pričča zakonski osnutek o tržaškem naravnem parku, ki so ga novembra 1966. l. tudi že predložili parlamentu.

V vodniku po že omenjeni razstavi bomo, da Tržaški Kras ne predstavlja le prirodnih lepot, temveč pomeni za Trst osnovni rekreacijski pro-

nju Tržaškega Krasa zaradi njegovih naravnih posebnosti, bolj kot potreba po aktivnem in načrtnem urejanju pokrajine kot celote. Zdi se, da se avtorji zavedajo, kako so ti drugi načrti šele stvar bodočnosti.

Ker so na področjih, ki so floristično in vegetacijsko zanimiva, tudi še druge prirodne posebnosti, vredne zaščite, so prvotne floristično-vegetacijske rezervate že sedaj spremenili v prirodne rezervate sploh, ki so pomembni tudi z geološkega, kraškega in drugih vidikov. Temu so se slednjiš pridružile tudi pobude, da bi na teh področjih zavarovali tudi še nekatere druge objekte kulturno-zgodovinske vrednosti in tudi nekatere druge elemente kulturne pokrajine. Gre torej za zavarovanje posameznih, najbolj karakterističnih področij Tržaškega Krasa, skratka za kraški naravni park.

Kraški park na Tržaškem naj bi zajemal sedem področij — rezervatov (prim. karto). Prvi rezervat bo zajemal slikovito sotesko Glinščice, ki se prebija z roba kraške planote v flišno podnožje. Ta rezervat bo najlaže zaščititi, ker je domala neposeljen in teže dostopen ter že po narodi dobro ograjen. Področje, ki ga štejejo za pravcati geološki muzej na prostem, je pomembno tudi v geomorfološkem oziroma kraškem pa tudi botaničnem pogledu, saj vsebuje zanimiv svet na stiku kraškega in fluvialnega reliefa pa tudi nekatere pionirske rastlinske združbe in endemizme. Posebej omenjajo združbo bodičastega svoda in kranjske bilnice (*Drypio-Festucetum carniolicae*).

Drugi rezervat bo razen Sosljanske drage zajemal ožji obalni svet med Devinom in Grljanom. Tam gre zlasti za zavarovanje makije, predvsem pa črnike — zimzelenega hrasta oziroma ustreznih združb (*Orno-Quercetum ilicis*), pa tudi za posebnosti tektonsko-petrografskega stika na meji med apnencem in flišem.

Tretji rezervat bo v nasprotju s prejšnjim potekal na notranji strani Tržaškega Krasa in sicer domala vzdolž celotne državne meje. Razprostrital se bo od Grmade do bližine Bazovice. Z njim bi ohranili ostanke kraškega gozda in druge subkontinentalne vegetacijske značilnosti Tržaškega Krasa, na primer ojstrico ali rejo (*Seslerio-Quercetum petraceae* itd.). Rezervat bo zajemal najvišji in najbolj celinski del pokrajine, prazaprav del osrednje gorske vrste matičnega Krasa in demonstriral razlike v primerjavi z obalnim področjem, ki je mediteransko obarvan.

Četrty rezervat bo obsegal zunanji rob kraške planote z Draščico in Golim vrhom, ki sta odlični razgledišči. Zaradi položaja na robu planote in zaradi razčlenjenega reliefa se tam prepletajo različni floristični elementi kot predstavniki mediteranskega in ilirskega območja. Zaradi kraškega reliefa in mikroklimatskih vplivov pa so se tu obdržale tudi nekatere redke vrste rastja, ki imajo svoj izvor v hladni pleistocenski klimi. Med posameznimi rastlinami omenjajo zlasti to-mažinijev lan (*Linum tomasini*).

Peti rezervat, ki bo zajemal del Trstenika z okolico, je pomemben zlasti zaradi geološke zgradbe in lapornatega razvoja tamkajšnjih plasti, prav tako pa tudi v florističnem oziroma vegetacijskem pogledu, na primer pomladansko in jesensko resje ter brškin (*Erica carnea*, *Calluna vulgaris*, *Cistus salviaefilius*).

Geološko so pomembni zlasti drugi, četrty in peti rezervat, posebno zaradi obsežne fleksure vzdolž litološke meje med apnenci in flišem, kar daje tržaški obali tudi osnovne morfološke poteze.

Rezervat pri Briščikih (šesti) ima predvsem speleološki in geomorfološki pomen. Razen turistično urejene jame, v kateri je tudi znanstvena postaja, bi zavarovali še kraško okolico z vrtačami, žlebiči, škrapljami in grizami, prav tako pa tudi združbo belega gabra in kopitnika (*Asaro-Carpinetum betuli*). Beli gaber se je obdržal edino v tamkajšnjih vrtačah.

S sedmim rezervatom bodo zaščitili del Doberdobskega Krasa z obema kraškima jezercema pri Doberdolu in Preloznu ter obe kraški močvirji pri Sabličih in Lisertu. Rezervat bo pomemben tako v geomorfološkem kot tudi v speleološkem, še mnogo bolj pa v hidrološkem in vegetacijskem pogledu.

Znotraj posameznih rezervatov je tudi 26 kraških jam, ki bi na ta način bile zaščitene. Podobno bi zavarovali tudi 12 gradov oziroma gradišč in njihovih razvalin, ki stoje na območju posameznih rezervatov.

Posebno pomembni so načrti, ki predvidevajo zaščito devetih naselij (Botač, Gročana, Bazovica, Gropada, Briščiki, Col, Veliki Repen, Slivje in prvotno jedro Nabrežine), medtem ko bi pri nadaljnjih sedmih naseljih zaščitili le posamične dele oziroma objekte (Trebče, Kontovel, Prosek, Mali Repen, Gabrovica, Zgonik in Sempolaj).

Čeprav gre do pobude in načrti zelo na široko, je zelo značilno, da so pri dosedanjem obravnavanju Tržaškega Krasa prezrli človeka kot gospodarja te zemlje. Zato tudi ni govora o prebivalstvu, ki živi in korenini na tej tako pomembni kraški pokrajini. Avtorji vseh teh projektov niso prezrli prebivalstva samo zato, ker je slovensko, temveč tudi zato, ker bi pri tovrstnem obravnavanju načrtov zadeli tudi ob enega najbolj perečih problemov, ki so v zvezi z ustanavljanjem rezervatov v naseljenih področjih. Ustanavljanje rezervatov v kulturni pokrajini, kakršna je Tržaški Kras, vnaša nedvomno številne omejitve v načine in oblike dosedanjega gospodarjenja v pokrajini. Zato pomenijo taki posegi bistvene omejitve lastniške pravice. Logično je, da bi vse tovrstne utesnitve močno prizadele predvsem slovensko prebivalstvo.

Dejstvo, da je ta stran celotne problematike ostala ob strani, opozarja, da gre do ti načrti na škodo slovenskega prebivalstva. Kakor pozdravljamo, da se naglašava vrednost in pomen tržaške kraške pokrajine ter da se porajajo zamisli in načrti o varovanju njenih naravnih in kulturnih

vrednot in celo pobude o smotrnem in kompleksnem načrtovanju njenega razvoja, tako imamo pomisleke, kadar se pri tem pozablja na človeka. v tem primeru slovenskega, ki na tej zemlji živi in je v njej doslej tudi ohranjal vse tiste poglobitve poteze, ki so danes predmet občudovanja pa hkrati tudi že teženj po njihovem ocvvanju.

Upravičeno pričakujemo, da bi pri nadaljnjem razvijanju teh načrtov bolj upoštevali tudi to stran celotne problematike.

Avguštin Lah

Petdeset let gospodarskega razvoja Sovjetske zveze

Uredniški odbor Geografskega obzornika je imel za primerno, da petdesetletni jubilej oktobrske revolucije in razvoja Sovjetske zveze ustrezno poudari. Želeli smo bralcem posredovati predvsem nove podatke in karakteristike o razvoju ZSSR. Prispevek, ki ga je v ta namen za Geografski obzornik napisal dr. Avguštin Lah, dopolnjuje gradivo in razprave o tej veliki prijateljski deželi. Avtor se je za to priliko poslužil predvsem novejših izvorne sovjetske literature.

1. Iz zgodovine razvoja sovjetskega gospodarstva: korenita družbena preobrazba je pospešila razvoj proizvodjalnih sil

Splošna nerazvitost carske Rusije, ki jo je poudarjal še kritični položaj v vojni izčrpanega gospodarstva, je nedvomno zelo vplivala na revolucionarno razpoloženje pred 50 leti in na značaj prvih ukrepov zmagovitih dejavnikov oktobrske revolucije. Oktobra 1917 se je za narode Rusije in posredno za ves svet prelomil razvoj: od imperialističnih sil odvisna Rusija se je izrgala iz njihovih verig ter odprla novo pot družbenega razvoja. Dolgovi carske Rusije so do leta 1917 narasli že na 16 milijard (sedanjih) rubljev, vsak dan vojne pa je — mimo žrtev — prinašal novih 50 milijonov rubljev izgube. Leta 1917 je bila industrijska proizvodnja za 64% manjša kot pred vojno, kmetijska za 28 do 29% in železnica je izgubila že četrtno parka. Tolikšno je bilo zmanjšanje tiste nerazvite strukture! Revolucija je pomenila boj — boj za nove odnose v deželi, za mir, za obnovo in graditev gospodarstva, za zagotovitev osnovnih pravic narodom in delovnim ljudem.

Temu so ustrezali prvi „dekreti“ nove sovjetske oblasti delavcev in kmetov, ki so že sami po sebi pričevanje njenega obstoja in učinkovitosti. Osnovna odloka II. vseruskega kongresa Sovjetov (v noči na 8. november 1917) sta bila razglasitev miru (konec vojne) in podražavljenje zemlje — z vodami, gozdovi in naravnimi bogastvi vred. V

VIRI

- (1) R. Mezzena — L. Poldini, Contributo alla risoluzione del problema istitutivo di un Parco Carsico. Atti del Museo Civico di Storia Naturale, XXV, št. 1, Trst 1966.
- (2) Il Carso triestino (C. D'Ambrosi, C. Lona, W. Maucci, B. Favetta), Trieste.
- (3) Il Carso di Trieste. Sala Comunale d'Arte di Palazzo Constanzi 16 — 30 sett. 1967, Trieste (vodnik po razstavi).

kratkem odbodju pa so sprejeli še vrsto revolucionarnih odlokov: odpravili so stanove, ločili cerkev od države, razglasili enake pravice za žene in moške, vsem narodom so priznali pravico do samoodločbe in odpravili umetne pregraje med njimi, ekspropriirali so proizvodjalna sredstva buržoazije v industriji in drugih panogah, prevzeli finance in zunanjo trgovino. Razglasili so 8-urni delavnik in uvedli delavsko nadzorstvo v proizvodnji.

Ne glede na težave, ki so spremljale razvoj nove sovjetske skupnosti še naslednja leta (kapitalistična intervencija, borba z ostanki starega, lakota), je to sprostito ustvarjalne sile in jih usmerilo v velike — v Sovjetski zvezi tako značilne — družbene akcije. Iz lastnih izkušenj vemo, da je snovanje nove države, razvijanje novega družbenega sistema, uveljavljanje novih ekonomskih zakonitosti in obvladovanje starih, precej težka naloga. Iz osnov, ki so jo spletali različni tipi gospodarstva v prvih letih po oktobrski revoluciji — od patriarhalnega naravnega samoprehranitvenega kmetijstva z elementi drobne blagovne proizvodnje in znatnim deležem kapitalistične veleposesti do sekvestriranih podjetij pod državno kontrolo in nacionaliziranih podjetij — je nastajala nova gospodarska struktura. Skušali homo — kolikor pač obseg tega prispevka dovoljuje — na kratko povzeti bistvene karakteristike posameznih obdobij razvoja sovjetskega gospodarstva, ker bi brez tega ne mogli ocenjevati celotne sedanje strukture.

Leto 1917 in poznejši konec prve svetovne vojne še ni prinesel miru novi državi, ki je utrla pot socialističnemu sistemu, ker so se reakcionarne sile odločile za intervencijo (napad na mlado sovjetsko državo). Zanetile so v Rusiji državljansko vojno, ki je odmaknila začetek gospodarske graditve.

Reakcionarne sile so skušale izkoristiti kritični gospodarski položaj v Rusiji, kjer je bilo tedaj pol manj zaposlenih kakor leta 1913, proizvodnja pa za četrtno manjša. Vseeno jim načrti niso uspeli: sovjetskim narodom je v neizprosni borbi s sovražniki, stiskami in lakoto